

**ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНІ МОДЕЛІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА
В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Роман НАКОНЕЧНИЙ¹, кандидат філософських наук
Олександра ПАЛЕНИЧАК¹, кандидат економічних наук
Андрій КОПИТКО², кандидат історичних наук

¹Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН
вул. Грушевського, 5, с. Оброшине, Львівський р-н, Львівська обл., 81115, Україна

²Львівський національний університет природокористування,
вул. В. Великого, 1, м. Дубляни, Львівський р-н, Львівська обл., 80381, Україна
e-mail: ranakonechny@gmail.com

Здійснено аналіз філософських та методологічних аспектів формування моделей екологічно орієнтованої підприємницької діяльності в аграрній сфері вітчизняної економіки. Акцентовано увагу на органічному виробництві аграрної продукції, яке спрямоване на суттєве поліпшення екологічної рівноваги в природних системах для забезпечення високої якості життя населення і її основи – повноцінного здорового харчування. Проаналізовано правові, економічні та організаційні аспекти екологізації виробництва в аграрному секторі шляхом обґрунтування технологічних та управлінських рішень. Формування і розвиток екологічно орієнтованого аграрного виробництва розглянуто в нерозривному зв'язку щодо вирішення проблеми продовольчої безпеки на різних рівнях управління. Передбачається, що узгодженість інтересів суб'єктів організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі досягатиметься шляхом концентрації управлінських заходів для реалізації стратегічних пріоритетів екологічної політики на основі формування відповідного типу свідомості населення, з врахуванням факторів інноваційного забезпечення аграрного виробництва та становлення відповідної законодавчої та нормативно-правової бази. Охарактеризовано окремі функціональні переваги екологічно орієнтованої підприємницької діяльності в Карпатському регіоні. Завдяки екологізації виробничої діяльності інструмент використання виробничо-ресурсного потенціалу фермерських господарств та малих підприємств дозволить нарощувати обсяги традиційних видів продукції із географічним зазначенням. Вагома роль щодо підвищення результативності використання екологічно орієнтованих моделей аграрного виробництва належить науковим, інноваційним підходам, які у представленому дослідженні розглянуто з урахуванням регіональних особливостей його функціонування і розвитку.

Ключові слова: аграрне виробництво, Карпатський регіон, продукція, продовольча безпека, сталий розвиток, модель.

Вступ

У світовій економічній системі вирішальна роль щодо забезпечення високих стандартів життя громадян належить державі, яка на основі концепції сталого розвитку шляхом нормативно-правового забезпечення формує потрібні організаційно-правові передумови ефективного та екологобезпечного функціонування виробництва. У зв'язку з цим актуалізується проблема сталого розвитку аграрного сектору, який використовує основний і незамінний ресурс – землю сільськогосподарського призначення – й забезпечує населення життєво важливими продуктами харчування. У цьому контексті наукове обґрунтування засад та напрямів ефективного розвитку екологічно орієнтованого аграрного виробництва, яке б забезпечувало вирішення проблеми здорового харчування населення, створення гармонійного середовища його проживання та життєдіяльності, має важливе методологічне та практичне значення. Екологізацію аграрного сектору економіки, яка має носити системний характер та спиратися на

принципи раціонального використання, охорони та відновлення природно-ресурсного потенціалу країни, збереження довкілля, вчені пропонують аналізувати в двох аспектах: 1) екологізація сільського господарства; 2) екологізація переробної промисловості (Andreeva N. M., 2014).

Екологізація аграрного виробництва є ключовою складовою інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, яка забезпечує якість і безпечність продуктів харчування для населення, національну безпеку, експортний потенціал, охорону природного середовища, зміну філософії ведення аграрного бізнесу. Обґрунтовано, що концепція проактивного розвитку підприємства та побудови бізнес-моделей, які поєднують економічні, соціальні та екологічні аспекти, підтримується в світовому масштабі. Її реалізації сприяють рішення міжнародних організацій, а також процеси, що відбуваються на інвестиційних ринках. Особливу роль відіграє ООН, яка підготувала Основи відповідального інвестування (Принципи відповідального інвестування) з



увагою до екологічних аспектів. Існує інтерес до інвестиційних можливостей у «зелених» секторах з боку фондів (інвестиції, страхування). Створюється концепція сталого фонду (фонд сталого розвитку) з урахуванням екологічних, соціально-культурних, етнічних та економічних вимірів.

Матеріали і методи

Теоретичною і методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, які враховують комплексний підхід до обґрунтування функціонування аграрного сектору на засадах сталого розвитку. Використано загальнонаукові методи: монографічний, діалектичний, дедукції, індукції, синтезу, факторного аналізу.

Результати та обговорення

Людина, організовуючи власну життєдіяльність, ніколи не повинна забувати, що вона є невід'ємною частиною природи і підлягає впливу її законів (фізичних, біологічних, хімічних тощо). Ми живемо і працюємо в природному середовищі, наповненому потоками енергії, живої речовини та біоінформації, і важливо пам'ятати не тільки про економічний ефект, але й екологічний для суспільства та економіки (Kuzmenko O. V., 2014). Ігнорування цього фактора загрожуватиме людству в недалекому майбутньому глобальними катастрофами та катастрофами. Дослідники формулюють завдання заміни антропоцентричної основи чинної економічної теорії на природоцентричну основу фізико-економічної теорії. Саме в цьому відношенні джерелом абсолютної додаткової вартості сучасна наука визнає природу, а відносної додаткової вартості – працю суспільства (Bilivska Yu. V., 2016).

Важливо враховувати досягнення філософії та науки, які небезпідставно вважають людину однією з потужних геологічних сил на планеті Земля, що має не стільки конструктивний, як руйнівний характер як для самої себе, так і планети загалом. У цьому аспекті високотехнологічне сільське господарство перетворилося на один з дієвих інструментів руйнівного впливу людини на природу. Недарма український громадський діяч та мислитель Ф. Моргун підкреслював: «Нерозумне ставлення людини до природи завжди обертається для неї бідною. Природа жорстоко мстить всім, хто зневажає її закони, по-варварськи відноситься до її благ. Найлегше понад усе створювати труднощі. Набагато складніше провадити справу так, щоб якомога краще використовувати ресурси природи, не порушуючи її законів». Тому пам'ятаймо, підкреслював він, що людині «потрібна вся біосфера Землі – така, в якій вона виростила, а не зіпсована промисловими викидами й радіоактивними відходами» (Moghun V. F., 2014).

У силах людини не тільки себе знищити, але й порятувати. Село та сільське господарство,

перебудовані на екологічно орієнтованих засадах, можуть значною мірою допомогти людству подолати дисгармонію у відносинах з природою, яку породила доба індустріалізму та урбанізму. Тут доцільно знову згадати слова Ф. Моргуна: «Від нас усіх залежить, якими будуть обличчя Землі й наші: потворними чи прекрасними. Перекопати людей, що Земля дісталася нам не лише у спадок від предків, але також узятя в борг у нащадків, – наш святий обов'язок». Тому запобігти екологічній катастрофі, вказував він, «ми можемо і повинні – в спільній, конструктивній, буденній і щоденній роботі» (Moghun V. F., 2014).

В Україні у дореформений період інтенсифікація сільського господарства супроводжувалася нарощуванням обсягів продукції, а її якість та безпечність вважали другорядними. Недооцінювання екологічних вимог у процесі виробничої діяльності призвело до «негативних змін у ландшафтах екосистем та біологічного кругообігу, критичного стану довкілля, погіршення здоров'я людей тощо». Водночас не виправдалася і мета діяльності такого типу господарювання (зростання обсягів продукції), з середини 80-х рр. ХХ ст. спостерігається поступальне зниження врожайності зернових, у світі близько 40 % сільськогосподарських земель втрачає рівень родючості (Bahorka M. O., 2017). Щодо забезпечення охорони довкілля в сучасних умовах на перший план виходять два підходи (стратегії): 1) оборонна (реактивна), яка вимагає дотримання екологічних нормативів у діяльності підприємств вже після виникнення відповідних проблем; 2) наступальна (проактивна), яка передбачає здійснення випереджувальних заходів у діяльності підприємств. У проактивній стратегії враховують економічні, соціальні та екологічні виміри діяльності підприємств. З огляду на світові екологічні тренди актуальними також є конкурентні екологічні стратегії, в яких основну увагу зосереджено на певних екологічних пріоритетах, зокрема: 1) екоефективності; 2) лідерстві за межами екологічних стандартів; 3) екобрендингу; 4) лідерстві за екологічними витратами; 5) стійким інноваціям (Sabluk P. T., 2014).

Справжні екологічно орієнтовані стратегії із збереженням та поліпшенням екологічних характеристик аграрної продукції пропонують враховувати екологізацію самого процесу її виробництва та збуту. Натомість екологічно обмежені стратегії акцентують увагу тільки на екологічних характеристиках продукту і не враховують екологічність самого процесу виробництва, збуту та утилізації продукції.

Перешкодами для широкого розвитку екологічно орієнтованого землеробства дослідники окреслюють такі моменти: відсутність знань про нього в широкого загалу; слабка юридична підтримка; нестача фахівців; невеликі



прибутки; високі ціни на продукцію; незначний масив чистих площ для розвитку природного землеробства (в Україні – близько 5 %) (Mushchynska N. Yu., Syvokon A. V., 2015). Хоча з таким трактуванням перешкод далеко не всі фахівці в галузі органічного виробництва сільськогосподарської продукції є згідні. Так, положення про неприбутковість господарств, що виробляють екологічно зорієнтовану сільськогосподарську продукцію, значною мірою є стереотипним, таким, що не відповідає дійсності. Яскравими прикладами високої результативності екологічно орієнтованого землеробства є проекти Ф. Моргуна, С. Антонця, що дозволило керівникам господарств інвестувати кошти в культурно-освітню сферу, а також у житлове, сільськогосподарське будівництво, спорудження храмів, дороги, газифікацію сіл тощо.

Це ж стосується й інших аспектів нібито безпідставності інтенсивного розвитку органічного землеробства. Насправді такі пропозиції слугують виявом лобювання позицій виробників, які працюють з використанням інтенсивних, руйнівних для ґрунтів технологій та мінеральних добрив й іншої хімії, і які не шкодують коштів та зв'язків у владних структурах для забезпечення своїх вузьких інтересів, несумісних з інтересами українського суспільства та держави (Novakovska O. I., 2016).

Для охорони земельних ресурсів запропоновано обґрунтувати й розробити нормативно-правові механізми щодо впровадження штрафних санкцій за погіршення їх якісного стану, позбавлення ліцензій у випадку фіксованих фактів виснаження чи отруєння земель, води, повітря. Проблема розробки та вдосконалення економічних інструментів екологічного спрямування є однією з найбільш актуальних в екополітиці сьогодення, адже за їхньою допомогою можна уникнути глобальної екологічної катастрофи – забезпечити надійну екологічну безпеку на планетарному рівні. Вітчизняні дослідники запропонували методичні підходи для визначення розміру відшкодування збитків унаслідок погіршення якісного стану ґрунтів у процесі сільськогосподарського землекористування (Kaminskyi V. F., 2014).

В Україні для розвитку екологічно орієнтованого, і зокрема органічного виробництва, важливим є формування нормативно-правової бази щодо вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації продукції й сировини. Не менш важливі економічні стимули для його поступу: ціни, кредит, бюджетне фінансування, оплата праці, що дозволило б здешевити та підвищити якість органічної продукції українських виробників. Такі заходи дозволять зробити їх конкурентними на внутрішньому та міжнародному ринку. Вагомим фактором у цьому є також

поінформованість про процес органічного виробництва сільськогосподарської продукції та її збут як серед виробників, так і споживачів, побудову механізму співпраці та взаємного обміну знаннями, досвідом, уподобаннями. Для цього запропоновано такі заходи: 1) обов'язкова статистична звітність для сертифікованих товаровиробників органічної продукції; 2) створення інформаційно-наукових центрів органічної продукції на базі наукових установ НААН України та Інформаційного центру безпеки продовольства; 3) створення та підтримка реклами органічної продукції на телебаченні та в мережі Інтернет (Hryniv L. S., 2014).

Таким чином, узгодженості інтересів суб'єктів організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі вдасться досягти за умови концентрації управлінських заходів щодо реалізації стратегічних пріоритетів екологічної політики на основі формування екологічної свідомості населення, інноваційного забезпечення аграрного виробництва, розроблення відповідної законодавчої та нормативно-правової бази. У цьому відношенні дослідники слушно зазначають, що «необхідною умовою для запровадження нової державної регіональної політики через реалізацію стратегій інноваційного розвитку регіону є комплексний перегляд регламенту як програмно-цільового управління, так і управління окремими програмами і проектами, що передбачає збалансований підхід до формування портфеля програм розвитку держави і місцевих програм» (Palenychak O. V., 2013).

Світова практика виділяє такі принципи екологічно спрямованого сільськогосподарського виробництва:

1) встановлення правил ведення сільського господарства – Кодекс Належної сільськогосподарської практики (проект UNDP/GEF «Зниження забруднення довкілля через зміни в сільськогосподарській політиці та демонстрації пілотних проєктів» для басейну ріки Дунай); Кодекс Доброї сільськогосподарської практики (регламентується Директивами ЄС «Щодо захисту водних ресурсів від забруднення нітратами від сільськогосподарських об'єктів»; «Добрі умови сільського господарства та навколишнього середовища» (Директива ЄС 1782/2003/ЄЕС); «Спільні стандарти Доброї фермерської практики» (Директива ЄС 1257/1999/ЄЕС)) тощо;

2) поширення низькозатратних (збалансованих, компромісних, адаптивних) систем виробництва: аналогії LISA / LEISA (Low (external) input sustainable agriculture) – низькозатратне підтримує сільське господарство, міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming), біодинамічне землеробство (Biodynamic Agriculture), ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies) тощо. Найбільшого



поширення у світі і державної підтримки в цій групі набули технології LISA / LEISA;

3) розвиток органічного (біологічного, екологічного) сільськогосподарського виробництва передбачає широке використання біологічних підходів (гній, сидерати, мінімізація обробітку, біологічне розпушування і структуризація ґрунту, біологічне переведення азоту в органічні сполуки, біологічна боротьба з бур'янами, збудниками хвороб та шкідниками), відмова від застосування пестицидів або регламентоване їхнє використання лише для обробки насіння, заборона використовувати генетично модифіковані організми тощо. У Європейському Союзі органічне виробництво регламентується Директивами № 2092/91 та № 834/2007 від 28.06.2007 р. з органічної продукції та її маркування, базовими стандартами Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements, IFOAM), Стандартом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) та Всесвітньої організації охорони здоров'я – Кодекс Аліментаріус;

4) поєднання технологій сільськогосподарського виробництва з природоохоронними заходами (йдеться, наприклад, про підсів або висів на полях рослин, які підтримують кормовий ланцюг місцевих тварин) (Tsvei Ya. P., 2014).

У аграрному секторі вітчизняної економіки органічне землеробство – єдиний нормативно врегульований напрям екологічно орієнтованої діяльності, який поєднує екологічну, економічну й соціальну складові. На відміну від України, в Європейському Союзі органічне виробництво не зводиться тільки до одного-двох моментів, а охоплює питання збереження довкілля, біологічного різноманіття, природних ресурсів, а також застосування високих стандартів належного утримання тварин, методика виробництва продукції передбачає використання продуктів, виготовлених із застосуванням речовин і процесів природного походження.

Органічне виробництво сільськогосподарської продукції переростає в поважну альтернативу традиційним методам і формам господарювання модерної доби і ставить пріоритет на залучення матеріалів і технологій, які суттєво поліпшують екологічну рівновагу в природних системах та покликані створювати стійкі і збалансовані агроєкосистеми, де б підтримувався належний рівень здоров'я людини, продуктивності фауни ґрунтів, рослинного та тваринного світів. Воно має такі варіанти: 1) біоінтенсивне міні-землеробство; 2) біодинамічне землеробство; 3) технології використання ефективних мікроорганізмів (ЕМ-технології); 4) низьковитратне стале сільське господарство; 5) органічне сільське господарство; 6) точне

землеробство; 7) екологічне сільське господарство; 8) регенеративне сільське господарство. Спільними рисами для них є: а) послаблення залежності від промисловості; б) самозабезпечення та самопідтримка господарств; в) захист навколишнього середовища; г) збереження обмежених природних ресурсів; д) виробництво екологічно чистих та життєво важливих й корисних для здоров'я людини продуктів харчування; ж) зменшення споживання енергії; з) налагодження безпосередніх зв'язків зі споживачами продукції. Такий підхід близький до його розуміння в країнах Європейського Союзу, де екологічне сільськогосподарське виробництво виступає, з одного боку, як чинник збереження родючості ґрунтів та навколишнього природного середовища, з другого боку, – складовою продовольчої безпеки, де передбачено забезпечення здоров'я населення (Sabluk P. T., 2014).

Суттєвою рисою органічного сільськогосподарського виробництва є дотримання суворо визначених умов та правил процесу виробництва, для чого проводять сертифікацію та періодичний контроль за процесом виробництва, переробки та обігу його продукції. Органічна сільськогосподарська продукція має бути вирощена на екологічно чистому ґрунті та без використання мінеральних добрив і хімічних синтетичних засобів захисту рослин, пестицидів, регуляторів росту, ГМО, антибіотиків (Chodyński A., 2011).

Розпочинаючи діяльність у сфері органічного сільськогосподарського виробництва, важливо враховувати міжнародні стандарти. Вони передбачають: 1) усі види та сорти рослин, які вирощують, мають бути пристосовані до природно-кліматичних умов, ґрунтового покриву; 2) рослини мають відзначатися стійкістю до хвороб та шкідників; 3) сівозміни мають охоплювати не менше 20 % рослин, здатних накопичувати поживні речовини та відновлювати ґрунт; 4) рослини та їх поєднання, які доцільно використовувати як зелене добриво, належать до категорії зернобобових (люпин, горох, соя, гречка, вівсяно-горохова суміш тощо); 5) збереження та підвищення родючості ґрунтів шляхом внесення належної кількості добрив рослинного та тваринного походження; 6) механічний обробіток ґрунту; 7) методи механічної боротьби зі шкідниками (огорожі, пастки, світло, звук). Переконливим свідомством цьому є діяльність приватного підприємства «Агроєкологія» в Полтавській області. Тут акцент поставлено на: 1) побудові структури посівних площ та спеціалізованих кормових сівозмін з максимальним насиченням багаторічними бобовими травами; 2) мілкий обробіток ґрунту для збереження природної структури орного шару; 3) забезпечення поживними речовинами та дотримання потреб балансу за допомогою багаторічних бобових трав, сидератів та внесення



науково обґрунтованих норм органічних добрив; 4) застосування екологічно безпечних агротехнічних та біоценотичних заходів для вирощування сільськогосподарських культур. У зазначеному господарстві вихідним принципом для господарської діяльності окреслено ідею збереження природних ландшафтів та стабілізації агроландшафтів й поєднаного з цим виробництва безпечних для здоров'я продуктів харчування (Orsato R. J., 2006).

Вагому роль у цьому процесі виконують власне наукові дослідження, покликані розробити фахові основи формування екологічно безпечних систем, які передбачають: а) відтворення родючості ґрунтів; б) створення сортів сільськогосподарських культур; в) конструювання екологічно безпечних високоефективних технологій вирощування сільськогосподарських культур; г) створення та раціональне використання високопродуктивних кормових угідь; д) обґрунтування організаційно-економічних та соціальних засад сталості розвитку аграрного сектору певного регіону; ж) побудову наукових основ формування раціональних норм та систем годівлі тварин і птиці, щоб створити відповідну їх генетичну базу; з) розробку високоефективної, екологічно безпечної та конкурентоспроможної системи ведення дрібного тваринництва в регіональних природно-кліматичних умовах (Filipov V. Yu., 2019).

Розвиток органічного сільськогосподарства та обсяги його продукції значною мірою залежатимуть від специфіки організації сільськогосподарства в конкретному регіоні. Наприклад, у країнах та регіонах з розвинутою промисловістю органічні системи ведення сільськогосподарства можуть навіть призвести до падіння врожайності, тому важливо перед впровадженням таких систем широко вдаватися до використання зовнішніх ресурсів, щоб знівелювати негативні наслідки від переходу до органічного виробництва сільськогосподарської продукції. У свою чергу в регіонах, де широко використовують іригаційні системи, внаслідок переходу до органічного сільськогосподарства врожайність залишається на попередньому рівні. У регіонах з традиційними незрошувальними методами ведення сільськогосподарства, з незначним використанням зовнішніх ресурсів органічне сільське господарство може підвищити врожайність. Як правило, дрібні землевласники та невеликі фермерські господарства більш ефективно використовують поживні компоненти, воду та сонячне світло, а також відновні елементи (наприклад, бобові) і досягають скорочення негативного впливу шкідників та хвороб.

Державна підтримка екологічно орієнтованого, зокрема органічного сільськогосподарства є вагомою умовою його інституалізації та утворення позицій на національному та міжнародному рівні. Свідомством цього є досвід ряду європейських

країн: Польщі, Німеччини, Франції, Естонії. В Україні дослідники пропонують реалізовувати державну політику екологічно чистих органічних виробництв та екологічних технологій на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також розробляти та реалізовувати механізми ринкової активізації для фінансової підтримки впровадження та розвитку екологічно чистих виробництв і міжнародної співпраці в цьому питанні. Для державного управління, регулювання та контролю за впровадженням і розвитком екологічно чистих виробництв у свій час пропонували створити центральний орган виконавчої влади – Національне агентство України з екологічно чистих органічних виробництв (Fedorov M. M. et al., 2011).

Україна за останні два десятиріччя досягла помітних успіхів у розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. На сьогодні вона є лідером з продукування органічного меду, знаходиться на провідних позиціях у світі за площею сертифікованих угідь під зерновими, соняшником, олійними культурами загалом, овочами, входячи за цим критерієм у першу десятку країн світу. На загальнодержавному рівні правові основи для поступального утвердження позицій органічного сільськогосподарського виробництва закладено Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (2018 р.) та Стратегією розвитку аграрної економіки до 2020 р. (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 806 від 17 жовтня 2013 р.), яка «спрямована на формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки, що повинен задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції у світі на основі його багатокладності та пріоритетності підтримки господарств, власники яких проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю із працею на ній, а також власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед громадою».

Саме культивування здорового способу життя та підвищення рівня екологічної свідомості й відповідальності громадян перед наступними поколіннями фахівці визнають головними факторами формування та розвитку ринку органічної продукції в Україні. Не в останню чергу утвердження ринку органічної сільськогосподарської продукції ставитиме питання про потребу підвищення доходів, добробуту та культури населення, що вимагатиме створення більш якісної в соціальному, економічному та культурному плані верстви суспільства, відомої як середній клас. Країни Європейського Союзу, Канада та США також можуть стати привабливим ринком збуту для органічної сільськогосподарської продукції з України, де на такий продукт є великий попит.



Враховуючи, що в міжнародному масштабі підтримується концепція сталого розвитку підприємства та побудови бізнес-моделей, що поєднують економічні, соціальні та екологічні аспекти, в Україні органам виконавчої влади, менеджерам, аграрним товаровиробникам особливу увагу доцільно зосередити на дотриманні екологічних вимог, стандартів для забезпечення високої конкурентоспроможності виробництва й формування позитивного іміджу. Для стимулювання і розвитку виробництва екологічно чистої продукції вчені пропонують такі групи заходів: 1) економічні важелі підвищення зацікавленості у виробництві екологічно чистої продукції (пільгове оподаткування, кредитування, підвищені закупівельні ціни, централізовані капітальні вкладення); 2) економічні санкції до забруднювачів довкілля (занижені ціни на екологічно забруднену продукцію, система штрафів, підвищена плата за землю); 3) організаційно-правові заходи (стандарти, контроль якості, інформаційне забезпечення, економічний моніторинг).

На переконання вітчизняних дослідників, системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції дадуть змогу підвищити екологічну обґрунтованість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, поліпшити екологічні характеристики продукції, встановити відповідність об'єктів екологічного аудиту вимогам природоохоронного законодавства та вдосконалити управління суб'єктами господарювання, що провадять екологічно небезпечну діяльність. Таким чином, дотримання міжнародних стандартів у галузі виробництва та збуту екологічно орієнтованої сільськогосподарської продукції є для конкретних суб'єктів потужним інструментом у боротьбі за ринки збуту продукції завдяки зниженню відповідних екологічних бар'єрів для експорту або імпорту.

Отже, екологічно орієнтована діяльність суб'єктів господарювання сприяє взаємоузгодженому розвитку економічних і соціальних процесів та є важливою передумовою продовольчої безпеки населення. Складовими продовольчої безпеки дослідники пропонують вбачати: 1) наявність достатньої кількості продовольства; 2) стабільність забезпечення населення продовольством; 3) фізична та економічна доступність продовольства; 4) біологічна цінність одержаного харчування для населення. Продовольчу безпеку доцільно розглядати в нерозривному зв'язку з якістю та безпечністю продукції для життя громадян як найголовнішою складовою.

Проблему здорового харчування не можна розв'язати без споживання екологічних продуктів. Тому її намагаються вирішити такими шляхами: 1) збереження національних генетичних ресурсів

у вигляді порід тварин та сортів рослин; 2) посилення контролю та зростання жорсткості норм щодо вмісту шкідливих інгредієнтів, які можуть завдати непоправної шкоди здоров'ю людини; 3) розвиток екологічно зорієнтованого сільського господарства (Kucher A. V. et al., 2020).

Важливо, щоб екологічно орієнтовані підприємства не обмежувалися дотриманням встановлених мінімальних державних стандартів, але також самостійно впроваджували систему екологічного менеджменту, як це, наприклад, має місце в країнах Європейського Союзу. Натомість на сьогодні в Україні у переважній більшості навіть великі агрохолдинги не декларують у своїй діяльності цілі сталого розвитку і не запроваджують систему екологічного менеджменту. Це в свою чергу не сприяє поширенню серед українських підприємств загальноприйнятої світової екологічної ініціативи у сфері екологічної відповідальності – сертифікації за екологічними стандартами серії ISO 14000.

Продовольча безпека обумовлена також регіональними ґрунтово-кліматичними та соціально-економічними умовами, які визначають напрями спеціалізації в галузях рослинництва і тваринництва. Так, Карпатський регіон України характеризується нижчим рівнем забруднення довкілля порівняно із відповідними загальнодержавними показниками. Тому в цьому регіоні виробництво безпечної та якісної продукції аграрних підприємств має значні перспективи щодо нарощування її обсягів та розширення асортименту. Варто зазначити, що аграрну продукцію, вирощену у конкретному регіоні країни, нерідко вважають такою, що більш знайома вітчизняному споживачу, на відміну від продукції, завезеної з-за меж країни. Такий підхід дозволяє підвищувати вимоги щодо якості продукції конкретних аграрних підприємств, що в свою чергу сприяє їх конкурентоспроможному розвитку.

Малий бізнес традиційно в економіці виступає вагомим фактором, забезпечуючи її стабільний розвиток та поступ підприємницької діяльності в загальнонаціональних масштабах в цілому. Досвід розвинених країн світу також продемонстрував, що він є обов'язковою умовою для формування інноваційної, інформаційної та креативної економіки. Тому в Карпатському регіоні України використання виробничо-ресурсного потенціалу фермерських господарств, малих підприємств в умовах екологізації виробничої діяльності створює сприятливі умови для нарощування обсягів традиційних видів продукції із географічним зазначенням. Інституційно-економічний механізм формування конкурентоспроможності екологічно орієнтованого підприємництва в аграрному секторі Карпатського регіону України має охоплювати комплекс заходів як щодо органів виконавчої влади, так і аграрних підприємств



(формування в статуті суб'єктів господарювання екологічних принципів управління; застосування прямих і непрямих методів державного регулювання; використання регіонального бренду). У цьому питанні принципово важливого значення набуває розроблення загальнодержавних і регіональних програм агропромислового розвитку, в яких на основі нормативно-правових вимог та інституційного забезпечення доцільно обґрунтувати етапи формування екологічно орієнтованого підприємництва.

У Карпатському регіоні України основними організаційно-економічними передумовами становлення і розвитку екологічно орієнтованого підприємництва в аграрному секторі є: значна питома вага фермерських господарств як потенційних adeptів екологічного способу господарювання в загальній кількості сільськогосподарських підприємств; висока ємність продовольчого ринку завдяки функціонуванню і розвитку потужного туристично-рекреаційного потенціалу; формування регіонального бренду на основі виробництва продукції з географічним зазначенням.

Гірські райони Карпатського регіону України мають специфічні еколого-геологічні умови функціонування сільськогосподарських підприємств. У цьому регіоні виробництво сільськогосподарської продукції здійснюють на схиліх землях, що характеризуються порівняно низькими якісними показниками. Тому традиційно важливими і водночас науково обґрунтованими напрямками спеціалізації суб'єктів господарювання є молочне і м'ясне скотарство. Відродження молочно-м'ясного скотарства у передгірських і гірських районах, й зокрема застосування цінової надбавки на продукцію із географічним зазначенням, створює сприятливі передумови для зростання частки малих та середніх підприємств, фермерських господарств у загальній структурі виробництва, їх конкурентоспроможному розвитку.

Враховуючи виробничо-ресурсний потенціал Карпатського регіону, важливого значення набуває розроблення та впровадження обласних програм розвитку агропромислового комплексу, продовольчого забезпечення, у яких було б враховано роль, специфіку, можливості та перспективи функціонування сільськогосподарських підприємств, які вищупують продукцію в складних умовах на схиліх землях.

Екологічно орієнтована діяльність підприємств різних організаційно-правових форм має відповідати визначеним критеріям: 1) закріплення в статуті організації як пріоритетної мети здійснення заходів, які спрямовані на збереження довкілля; 2) виконання природоохоронних програм державного та регіонального значення; 3) виробництво

продукції, виконання робіт та послуг, що відповідають природоохоронним вимогам та відновлюваності ресурсів шляхом використання екологічних інновацій. У процесі розвитку екологічно орієнтованої підприємницької діяльності особливо важлива роль належить інноваційному забезпеченню аграрного виробництва.

Пріоритетними напрямками інноваційного розвитку у сфері сільськогосподарського виробництва є: 1) формування наукоємного виробничого процесу; 2) створення та дієвість інноваційної структури; 3) технологічне та технічне оновлення галузі; 4) впровадження високорентабельних інноваційно-інвестиційних проєктів тощо. У зв'язку із певними ризиками щодо стану природоресурсного потенціалу й можливості виробництва якісної та безпечної продукції рослинного та тваринного походження у світовій практиці особливу увагу приділяють передовсім екологічним інноваціям.

Оскільки в системі екологічної безпеки провідну роль відведено сільському господарству як основному землекористувачу і виробнику продовольчої продукції, перспектива розвитку екологічно орієнтованого аграрного виробництва в цьому секторі економіки заслуговує особливої уваги. Зростаючі потреби у продуктивному та екологічно безпечному сільському господарстві приводять до важливості нового бачення розвитку аграрного виробництва: його переходу від традиційного до екологічно орієнтованого, що вимагає відповідного багатоаспектного аналітичного оцінювання та побудови моделей, які враховують регіональні особливості функціонування суб'єктів господарювання.

Висновки

Екологічно орієнтовані моделі аграрного виробництва доцільно розглядати в нерозривному зв'язку комплексу філософських, наукових, світоглядних, організаційно-управлінських, культурних аспектів: їх ігнорування або недооцінювання суттєво впливає на ефективність використання виробничо-ресурсного потенціалу на різних рівнях управління. Регіональний вимір побудови екологічно орієнтованих моделей аграрного виробництва дозволяє реалізувати концепцію сталого розвитку, що слугує підставою для формування соціально відповідального громадянського суспільства, де його представники виступають активними, творчими суб'єктами побудови життєдіяльності на засадах гармонійного співіснування з природним середовищем. Такий системний підхід вимагає позитивних якісних змін у культурі та свідомості товаровиробників і споживачів, демократизації функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, розвитку малого та середнього бізнесу, створення ефективної системи освіти, науки, медицини та охорони здоров'я, інформаційного забезпечення,



розбудови повноцінного середнього класу як основи суспільних, правових та державних змін. Перехід до екологічно орієнтованого аграрного виробництва має слугувати підставою для

формування гармонійного середовища життєдіяльності людини на особистісному, груповому, колективному рівнях та передбачає належний рівень державного регулювання.

Список використаної літератури

Andreeva N. M., Kupinets L. Ye. Organic production as a component of the mechanism of ecologization of the economy and ensuring food security of Ukraine. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014). P. 51–55.

Bahorka M. O. Main directions and mechanisms of environmentalization of agricultural production. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. 2017. Issue 16 (1). P. 13–16.

Bilivska Yu. V. Environmental management of the enterprise. *Ekonomika Ukrainy*. 2016. No. 4 (653). P. 104–112.

Burliai A. P. Organizational and economic principles of greening of the agrarian sector of the economy of Ukraine. Uman : Vydavets: Sochinskyi M. M., 2019. 348 p. URL: <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/7819> (last accessed: 20.08.2023).

Hryniv L. S., Nazarkevych O. B. Problems of implementing the ideas of the school of physical economics in the agrarian sphere of Ukraine. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014 r.). Zhytomyr : Polissia, 2014. P. 88–93.

Report on the implementation of the scientific research program “Using the agricultural resource-production potential of the Carpathian region in the context of the implementation of European integration priorities.” 9 “Sustainable development of the Carpathian region in the conditions of implementation of European integration priorities” for 2022 / Instytut silskoho hospodarstva Karpatskoho rehionu NAAN ; uporiadnyky: O. Stasiv et al. Obroshyne : Vydavnytstvo Instytutu silskoho hospodarstva Karpatskoho rehionu NAAN, 2023. 256 p.

Zinovchuk N. V. Ecological aspects of the US agricultural economy. *Ekonomika APK*. 1997. No. 11. P. 71–77.

Kaminskyi V. F. Conducting organic farming in Ukraine: realities and prospects. *Dbaiuchy pro zemliu: dumka, diia, turbota* : zb. materialiv / ukladachi: V. A. Verhunov, M. M. Davydenko, V. M. Tovmachenko. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo “Zerno”», 2014. P. 25–42.

Kyrylov Yu. Ye. The role of organic production in the formation of food security. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014 r.). Zhytomyr : Polissia, 2014. P. 67–71.

Kuzmenko O. V. Organic agriculture and food security. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014). P. 56–58.

Methodological recommendations for economic stimulation of land owners and land users for rational use and protection of land / Fedorov M. M. et al. Kyiv : NNTs "IAE", 2010. 36 p.

Possibilities of state support for the development of organic agriculture. Experience of other countries / edited by I. Urban. Kyiv : FOP Zadorozhna S. O., 2013. 124 p.

Morhun V. F. Antinomies of agriculture: genocide or food security of the people. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014 r.). Zhytomyr : Polissia, 2014. P. 28–33.

Morhun F. Leaders of states, do not be afraid to be holy. To the 90th anniversary of the birth of F. T. Morhun. *Svitohliad*. 2014. No. 2 (46). P. 20–27.

Mushchynska N. Yu., Syvokon A. V. Program-targeted management as a tool for forming the strategy of innovative development of regions. *Efektivna ekonomika*. 2015. No. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=476> (last accessed: 21.08.2023).

Novakovska O. I. Economic assessment of losses associated with land acquisition and land use restrictions. *Visnyk ahrarnoi nauky*. 2016. No. 8. P. 57–62.

Palenychak O. V. Economic mechanism of stimulating rational agricultural land use. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*. 2013. No. 1. P. 69–72.

Palenychak O. V. Formalized environmental management systems: strategic challenges for Ukraine. *Ahronauka i praktyka*. 2022. Issue 1, part 2. P. 8–13.

About the basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products : Law of Ukraine dated July 10, 2018 No. 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596> (last accessed: 20.08.2023).

Sabluk P. T., Khodakivska O. V. Implementation of agro-ecological requirements in the practice of agricultural production: economic aspect. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014 r.). Zhytomyr : Polissia, 2014. P. 33–39.

Seperovych N. V. Organic production is a component of quality assurance of Ukraine's food security. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka* : zb. materialiv dop. uchasn. II Mizhnar.



nauk.-prakt. konf. (Zhytomyr, 24–25 kvit. 2014). P. 38–44.

Strategy for the development of the agrarian sector of the economy for the period until 2020. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 17, 2013 No. 806. 8 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text> (last accessed: 05.08.2023).

Theoretical and practical foundations of the organic farming system / S. S. Antonets et al. *Pryrodne ahrovyrobnytstvo v Ukraini: problemy stanovlennia, perspektyvy rozvytku* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipropetrovsk, 22–23 zhovt. 2015 r.). Dnipropetrovsk : RVV DDAEU, 2015. P. 148–150.

Fedorov M. M., Khodakivska O. V., Korchynska S. H. Development of organic production / edited by M. M. Fedorov, O. V. Khodakivska. Kyiv : NNTs «IAE», 2011. 146 p.

Filippov V. Yu. The development of the functionality of entrepreneurship and the formation of the socio-economic basis of sustainable development. *EKONOMIKA: realii chasu*. 2019. No. 5 (45). P. 135–143. URL: economics.net.ua/files/archive/2019/No5/135.pdf (last accessed: 20.08.2023).

Khodakivska O. V., Bihdan O. V. Organic production is a powerful potential of agrarian

entrepreneurship in the context of ensuring sustainable development. *Potensial pidpriemnytstva v paradyhmi staloho rozvytku rehioniv Ukrainy* : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 11–12 zhovt. 2012 r.). / vidpov. red.: B. V. Burkinsky; A. I. Butenko. Odesa : Interprint, 2012. P. 51–54.

Tsvei Ya. P. Soil fertility and crop rotation productivity. Kyiv : TsP "Comprint", 2014. 414 p.

Regarding the improvement of agro-ecological conditions for the functioning of agriculture: Analytical note of the National Institute of Strategic Studies under the President of Ukraine. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1437/> (last accessed: 15.08.2023).

Chodyński A. Ecological responsibility in proactive development of enterprises. Krakow : Krakow Educational Society – Oficyna Wydawnicza AFM: commissioned by the Krakow Academy of Andrzej Frycz Modrzewski, 2011. 264 p.

Kucher A. V., Kucher L. Yu. Expert assessment of economic losses caused by soil degradation at agricultural enterprises. *Actual Problems of Economics*. 2020. No. 8. P. 165–169.

Orsato R. J. Competitive environmental strategies: When does it pay to be green? *Management Review*. 2006. Vol. 48 (2). P. 126–142.

ECOLOGICALLY ORIENTED MODELS OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: REGIONAL ASPECT

Roman NAKONECHNYI¹, Oleksandra PALENYCHAK¹, Andrii KOPYTKO²

¹Institute of Agriculture of the Carpathian Region of NAAS

²Lviv National University of Nature Management

An analysis of the philosophical and methodological aspects of the formation of models of ecologically oriented entrepreneurial activity in the agrarian sphere of the domestic economy was carried out. Attention is focused on the organic agricultural production, which is aimed at significantly improving the ecological balance in natural systems to ensure a high quality of life for the population and its basis – full-fledged healthy nutrition. The legal, economic, and organizational aspects of greening production in the agricultural sector were analyzed by substantiating technological and managerial decisions.

The formation and development of ecologically oriented agricultural production is considered in an inextricable connection with the solution of the problem of food security at different levels of management. It is assumed that the coherence of the interests of the subjects of the organizational and economic provision of environmental security in the agricultural sector will be achieved through the concentration of management measures in order to implement the strategic priorities of environmental policy based on the formation of the appropriate type of public consciousness, taking into account the factors of innovative provision of agricultural production and the formation of appropriate legislative and regulatory legal basis. Individual functional advantages of ecologically oriented business activity in the Carpathian region are characterized.

Thanks to the greening of production activity, the tool for using the production and resource potential of farms and small enterprises will allow to increase the volume of traditional types of products with geographical indication. An important role in increasing the effectiveness of the use of ecologically oriented models of agricultural production belongs to scientific, innovative approaches, which are considered in the presented study taking into account the regional features of its functioning and development.

Keywords: agricultural production, Carpathian region, production, food security, sustainable development, model.

Отримано: 20.11.2023

Погоджено до друку: 26.11.2023